

:Islam Ansiklopedisi.Turkiye Diyanet vakfı. Istanbul
the encyclopedia of Islam. B. Lewis, Ch. Pellat, ۱۹۹۵
narrative of ۱۹۹۱, J. Schacht, Leiden, E.B BRILL
travels in Europe Asia and Africa, evlia Efendi, Joseph
Von Hammer, London, oriental translation fund of
Evliya Celebi in Medina, :great Britain and Ireland
Nurettin Gemici, translation Robert Donkoff, Leiden,
Evliya elebi seyahatnamesi, Istanbul, ۲۰۱۲, Brill
۱۹۳۵, DEVLET MATBAASI

علی احمدی میرآقا

رحلة العبدري: سفرنامه حج به زبان عربی،
اثر محمد بن سعود عبدري (م. بعد از ۷۰۰ ق.م)

ابوعبدالله محمد بن محمد بن علی بن
احمد بن سعود عبدري حیجی از دانشوران،
ادیبان و شاعران مغرب است که نسبش به
عبدالدار بن قصی می‌رسد.^۳ با اینکه خاندان
او در حاحه (از نواحی الصویره مغرب) در
میان قبایل بربر سکونت داشتند، برخی شواهد
حاکمی از اهل علم و فقه بودن برخی از آنها،
بخصوص پدر عبدري است. اینکه عبدري
پیش از ترک محل سکونتش و سفر به قصد

(نسخه مورد استفاده در این مقاله).^۱ بخش
سفر حجاز در جلد نهم متن ترکی سفرنامه
جای گرفته است.^۲ (-) Evliya Çelebi seya-
hatnamesi, Istanbul, DEVLET MAT-
BAASI, 1935

منابع

پژوهش‌های ایران شناسی (دوفصلنامه): حسن طلایی،
تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۹۴ش؛ تاریخ اسلام و ایران
(فصلنامه): سوسن قهرمانی قاجار، تهران، دانشگاه
الزهراء، ۱۳۹۳ش؛ تاریخ نوشته‌های جغرافیایی در جهان
اسلام: ایگناتی یولیانوویچ کراچکوفکسی (م. ۱۹۵۱.م)،
ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۷۹ش؛
التعريف بما أنست الهجرة من معالم دار الهجرة: محمد بن
احمد المطری (م. ۷۴۱ ق.م)، تحقیق سلیمان الرحیلی،
ریاض، دار الملك عبدالعزيز، ۱۴۲۶ق؛ الدولة العثمانیه
تاریخ و حضاره: اکمل الدین احسان اوغلی، مترجم
صالح سعداوی، استانبول، مرکز الابحاث للتاریخ و الفنون
و الثقافه الاسلامیه، ۱۹۹۹م؛ الرحلة إلى مصر والسودان و
الحبشة: اولیا چلبی، قاهره، دار الافاق العربیه، ۱۴۲۷ق؛
سیاحتنامه اولیا چلبی: اولیا چلبی، مترجم حسین
نخجوانی، تبریز، شفق تبریز، ۱۳۳۸ش؛ کرد در تاریخ
همسایگان: اولیا چلبی، مترجم فارق کیخسروی، ارومیه،
مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی، ۱۳۶۴ش؛ میقات حج
(فصلنامه): حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت،
تهران، مشعر؛ نشریه دانشکده ادبیات تبریز (فصلنامه):
محمد مهدی پور، تبریز، دانشگاه تبریز، ۱۳۳۸ش.

۱. «گزارش سفر اولیا چلبی به حرمین شریفین»، میقات حج،
ش ۵۲، ص ۱۶۵-۱۹۲.

2. Evliya Çelebi seyahatnamesi, V.9.

۳. اللباب فی تهذیب الانساب، ج ۲، ص ۳۱۲؛ الرحلات
المغربیه، ص ۱۱۶.

سفر او سه سال به طول انجامید و برای او بیش از هر چیز، فرصت فراگیری و علم‌اندوزی بود. بخش بزرگی از مطالب کتاب نیز شرح دیدارها و گفت‌وگوهای او با علمای شهرهای مختلف در طول سفر است. (برای نمونه نک: ص ۸۴، ۹۵، ۱۱۴، ۱۶۳، ۲۸۹) در آغاز کتاب نیز انگیزه سفر خود را انجام دادن مناسک حج و دیدار با صالحان و صوفیان، و نیز توسعه دانش دینی از راه دیدار با دانشوران دیگر بلاد بیان کرده است. (ص ۲۸)

مطالعه سفرنامه عبدري ما را با توانایی‌های وی در عرصه‌هایی چون حفظ قرآن، تسلط بر ادبیات عرب، علاقه‌مندی به تاریخ اسلام و سیره نبوی، آشنایی با اصطلاحات جغرافیایی و فنون ادبی رهنمون می‌سازد. ورود نویسنده به مباحث فنی ادبیات به هنگام نقل اشعار دانشوران و شاعرانی که در سفر با آنها ملاقات داشته، نشان از تسلط وی بر ادبیات عرب دارد (ص ۶۰-۶۷). توجه او به برخی مطالب در شرح احادیث و نکات فقهی، بیانگر تسلط او بر این دانش‌ها با رویکردی ادبی است (ص ۱۵۱-۱۵۷). نیز توانایی‌اش در مباحث تفسیری، ناشی از مهارت‌های ادبی اوست و به گفته خودش، دقت‌های فاضلانه‌اش با تشویق برخی دانشوران مواجه شده است. (ص ۱۸۸-)

حجاز، آگاهی وسیعی از پاره‌ای دانش‌های مرسوم اسلامی دارد، نشانه دایر بودن حوزه درس و آموزش در این نواحی در نیمه دوم سده هفتم هجری است.^۱ (نک: ص ۸)

اطلاعات اندکی از زندگی عبدري در دست است که همین مقدار نیز از سفرنامه اوست.^۲ سال تولد و مرگش دانسته نیست؛ گرچه بر پایه احتمالاتی، سال تولدش ۶۴۳ ق. (ص ۸-۹)، و سال مرگش بعد از سال ۷۰۰ ق. تاریخ‌گذاری شده است (ص ۸). برخی، سال درگذشت او را ۷۲۵ ق. دانسته‌اند.^۳ (ص ۸)

از عبدري غیر از سفرنامه حج، اثر دیگری شناخته نیست و با توجه به شخصیت علمی وی، می‌توان حدس زد که احتمالاً آثاری داشته و از بین رفته است. برخی عبارات وی هنگام ذکر پاره‌ای ابیات، نشان از جمع‌آوری دیوان شعرش دارد که اکنون در دست نیست (ص ۸-۹). همچنین کتابی را به نام *فهرسته العبدري* از طریق شاگردش، ابن حیانی به او نسبت داده‌اند.^۴

۱. المعهد المصری، ش ۱۰ و ۹، ص ۴-۵، «الرحالة الشهير ابو عبدالله محمد العبدري».

۲. مکه و المدینة فی القرنین السابع و الثامن الهجریین، ص ۷۵.

۳. تاریخ الادب العربی، ج ۶، ص ۴۰۲.

۴. فهرس الفهارس، ج ۲، ص ۸۰۹.

مطالب او حاوی اطلاعات مفیدی از وضعیت راه ونحوه مسافرت حاجیان شام ومصر است. (برای نمونه نک: ص ۳۲۹-۳۵۸، ۴۵۴) در مسیر بازگشت، عبدري از راه حج مصريان به عقبه ايله (در حدود شام در ساحل دریای سرخ) بازگشته و از آنجا به شام سفر کرده و بعد از دیدار از شهرهای بیت المقدس، عسقلان و غزه، به مصر و قاهره، و سپس به مغرب بازگشته است. (ص ۴۵۴-۵۶۶)

وی در توصیف شهرها، به ذکر مطالبی کلی درباره مردمان و روحیه شهری ایشان بسنده کرده و مظاهر تمدنی را کمتر مورد توجه قرار داده است. در عین حال به استحکامات بین راه و قلعه‌ها توجه داشته و از آنها گزارش کرده است.^۳ (ص ۱۶۶)

در سفرنامه نویسی اندلسی و مغربی، توجه به مشاهده و تجربه بر نقل و روایت اولویت و ترجیح دارد^۴ و سفرنامه عبدري از این لحاظ، نمونه‌ای شاخص است؛ زیرا روحیه مشاهده‌گر و نقاد نویسنده در جای جای کتاب پیداست. او دقت و راستگویی و نقد مبتنی بر استدلال را شیوه کار خود قرار داده است.^۵ او به اخلاق

عبدري سفرنامه را به نثری مسجع نگاشته و شماری از قصاید خود را، که هیچ ربط موضوعی به سفر و سفرنامه ندارد، در کتاب نقل کرده است (ص ۷۶-۱۷۶، ۷۸-۱۸۰).^۱ در پایان سفرنامه نیز قصیده بلندی، جای گرفته که سفرنامه منظوم او و شرح مختصری از مراحل سفر است. (ص ۵۶۶-۵۷۴)

مهم‌ترین اطلاعات مرتبط به حج در کتاب عبدري، شرح و توصیف او از راه حج است. سفر او در ۲۵ ذی قعدة سال ۶۸۸ ق. از محل سکونتش، حاحه، آغاز شد^۲ (ص ۴۰). او در شمال آفریقا با عبور از الجزایر، بجایه و تونس، به قاهره رفت. نیمی از اطلاعات کتاب شامل شرح همین مرحله از سفر است. (نک: ص ۳۹-۳۲۹)

او در روز هجده شوال سال ۶۸۹ ق. از قاهره، با کاروان حج مصری، به سوی حجاز به راه افتاد. راه حج مصريان از قاهره آغاز می‌شد و با عبور از شبه جزیره سینا و ورود به شام، در مسیری در حاشیه شرقی دریای سرخ تا مکه امتداد می‌یافت. عبدري منازل این راه را برشمرده و به اختصار توصیف کرده است.

۱. تاریخ نوشته‌های جغرافیایی، ص ۲۸۸.

۲. المعهد المصری، ش ۹ و ۱۰، ص ۴-۵، «الرحاله الشهير ابو عبد الله محمد العبدري».

۳. الرحلات المغربیه و الاندلسیه، ص ۸۰.

۴. الرحلات المغربیه و الاندلسیه، ص ۷۶.

۵. تاریخ نوشته‌های جغرافیایی، ص ۲۸۸؛ الرحلات المغربیه و الاندلسیه، ص ۱۲۰.

اطلاعات او را نشان داده است. (ص ۳۳۸-۳۳۹)

دیگرویزگی سفرنامه، توجه نویسنده به مزارات و قبور اولیا و صالحان است. وی هر جا که مقبره شخص صاحب نامی بوده (از جمله در مصر و بیت المقدس)، به آن اشاره کرده و به زیارت آن شتافته است و گاهی به بحث درباره صحبت انتساب قبور پرداخته و بنای ساختمان‌ها را به دقت توصیف کرده است. (ص ۳۱۹، ۳۲۶، ۴۵۸، ۴۷۶)

توصیف او از شهر مکه شامل مختصات جغرافیایی این شهر، وصفی مختصر از مسجد الحرام، چاه زمزم، مقام ابراهیم، ساختمان کعبه و تاریخچه آن است که در تکمیل آن، از منابعی چون اخبار مکه ازرقی (م. ۲۵۰ ق. ۰) استفاده کرده و مشاهدات خود را بدان افزوده است. او مناسک حج و حدود حرم مکی را نیز به اختصار در سفرنامه بیان کرده است. (ص ۳۶۴-۳۸۷)

عبدی در توصیف مدینه، ضمن درج قصیده‌ای ۱۴۰ بیتی در نعت پیامبر ﷺ، تنها به بیان تاریخچه‌ای از بنای مسجد النبی تا زمان مهدی عباسی و بنای منبر و قبله مسجد پرداخته است. (ص ۴۱۹-۴۵۴)

چاپ‌ها: سفرنامه عبدی نخستین بار مورد

و رفتار اقوام و مردمان سرزمین‌ها پرداخته و مسائلی مانند شیوه برخورد مردم با کاروان حج، میزان علاقه مندی به علم و چگونگی کسب و کار مردم را با عباراتی تند مورد نقد قرار داده است (ص ۱۸۴، ۸۲، ۲۷۶)؛ برای نمونه او عیب‌های مردم قاهره را به تفصیل برشمرده و آنان را بدخلق (ص ۲۷۶) و بی‌حیا (ص ۲۷۸) خوانده. همچنین علاقه دانشوران این شهر را به آموزش منطق، نکوهیده است. (ص ۲۸۴)

در مکه نیز گاه تیغ تند نقد را متوجه حج‌گزاران کرده و برخی اشتباهات ایشان را به تصویر کشیده است؛ برای نمونه از ازدحام مردم بر سرآب زمزم انتقاد کرده و به مفاسد آن اشاره کرده است (ص ۱۷۲، ۳۶۹).^۱ حاکمان و کارگزاران نیز از تیررس نقد وی در امان نمانده‌اند و خصوصاً ناامنی راه، گاه نویسنده را به خروش آورده و نقدهای تندی را متوجه حاکمان برخی مناطق کرده است. (ص ۲۰۱)^۲

نویسنده در نگارش سفرنامه خود به منابع جغرافیایی پیشین نیز نظر داشته است؛ چنان‌که در بحثی به اشتباهات ابو عبید بکری (م. ۴۸۷ ق. ۰) در *المسالک و الممالک* اشاره کرده و با تحقیقی میدانی، نادرستی برخی

۱. الرحلات المغربیه و الاندلسیه، ص ۸۳.

۲. نک: رحلة الرحلات، ج ۱، ص ۸۲.

تحقیق علی ابراهیم کردی، دمشق، دار سعد الدین، ۱۴۱۹ق؛ رحله الرحلات مکة فی مائة رحله مغربیه و رحله: عبدالهادی التازی، تحقیق عباس صالح طاشکندی، الرياض، مؤسسة الفرقان، ۱۴۲۶ق؛ فهرس الفهارس والأثبات ومعجم المعاجم والمشیخات والمسلسلات: محمد عبدالحی الکتانی (م. ۱۳۸۲ق)، تحقیق احسان عباس، بیروت، دار الغرب الإسلامی، ۱۹۸۲م؛ اللباب فی تهذیب الانساب: علی بن محمد بن الاثیر (م. ۶۳۰ق)، بیروت، دار صادر؛ المعهد المصری للدراسات الاسلامیة مدریة: (دوماهنامه) مادرید، معهدالدراسات الاسلامیة، ۱۹۶۱ و ۱۹۶۲م؛ مکة والمدینه فی القرنین السابع والثامن الهجریین: احمد هاشم احمد بدرشینی، المدینه المنوره، مرکز بحوث و دراسات المدینه المنوره، ۱۴۲۹ق.

ابوالفضل ربانی

رحله عیاشی ← ماء الموائد

رحله کنانی ← رحله ابن جبر

رخام حمراء: سنگ مرمرین سرخ رنگی در

کف کعبه

در شماری از روایات شیعه، به وجود سنگ مرمرین سرخ رنگی در کف کعبه اشاره شده که پیامبر ﷺ و امامان علیهم السلام بر آن نماز گزارده اند.

توجه مستشرقان فرانسوی همچون فانسان و شربینو قرار گرفت و مقالاتی درباره اهمیت آن در نشریه های علمی منتشر، و بخش هایی از آن را ترجمه کردند.^۱

احمد بن جدو در الجزایر این کتاب را در ۱۹۶۰م. با عنوان *الرحلة المغربية* چاپ کرد که دو اشکال مهم داشت: ضعف تحقیق و جا افتادگی بخش وسیعی از متن. محمد فاسی، از محققان مراکشی، در سال ۱۹۶۸م. در رباط مراکش دست به تحقیق کتاب زد و چاپ دیگری از آن عرضه کرد (ص ۲۰-۲۲). علی ابراهیم کردی سومین چاپ این کتاب را، با تحقیقی کامل و تکیه بر نسخ خطی متعدد، در سال ۱۴۲۶ق. در دمشق به وسیله انتشارات دارالسعدین در یک مجلد در قطع وزیری به انجام رسانید. (نسخه مورد استفاده در این مقاله)

← منابع

تاریخ الادب العربی: عمر فروخ، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۸۳م؛ تاریخ نوشته های جغرافیایی در جهان اسلام: ایگناتی یولیانوویچ کراچکوفکسی (م. ۱۹۵۱م)، مترجم ابوالقاسم پاینده، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۷۹ش؛ *الرحلات المغربية والاندرلسیة*: عواطف محمد یوسف نواب، الرياض، مکتبة الملك فهد، ۱۴۱۷ق؛ *رحلة العبدی*: محمد بن محمد العبدی (م. ۷۰۰ق)،

۱. نک: تاریخ نوشته های جغرافیایی، ص ۲۸۹.